

Т.В.Клейменова,
асистент кафедри
української літератури
Глухівського державного
педагогічного університету
ім. Олександра Довженка

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ДИТИНИ В ОПОВІДАННЯХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Серед письменників ХІХ століття, які у свій час писали твори для дітей і про дітей, хоч і не стали суто дитячими письменниками (Олена Пчілка, Марко Вовчок, Панас Мирний, Б. Грінченко, І. Франко, В. Стефаник), помітне місце належить М. Коцюбинському. Великий письменник-гуманіст, виразник настроїв і сподівань рідного народу, людина благородної, доброї душі, М. Коцюбинський крізь усе життя проніс гарячу любов до дітей, був гарним учителем і вихователем, талановитим автором дитячих творів – поезій, оповідань, казок.

Дослідженню життєвого і творчого шляху митця присвятили наукові розвідки Н. Калениченко, М. Грицюта, М. Костенко, В. Борщевський, М. Потупейко, Й. Куп'янський, М. Мороз, Ю. Кузнецов та ін. Специфіку вивчення різних аспектів творчості М. Коцюбинського у загальноосвітній школі розглядали Н. Логвиненко, А. Гурдуз, А. Ситченко, Н. Пістун, К. Золотаренко, О. Заболотний та ін. Однак питання про особливості відображення внутрішнього світу дитини в оповіданнях М. Коцюбинського залишається недостатньо висвітленим.

Дитяча література була в колі інтересів письменника протягом усього життя. Він турбувався про її розвиток на Україні. У 1912 р. у листі до молодого П. Тичини М. Коцюбинський писав: “У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої літератури” [7, 150].

Багата тематикою і жанрами творчість М. Коцюбинського для дітей стала значним внеском у розвиток дитячої літератури ХІХ століття. Він є автором віршів для маленьких читачів (“Наша хатка”, “Вечір”), казок (“Дві кізочки”, “Завидючий брат”, “Івасик і Тарасик”, “Десять робітників” та ін.), біографічного оповідання “Нюрнберзьке яйце”, дитячих оповідань “Харитя”, “Ялинка”, “Маленький грішник”, перекладів із польської та російської літератур.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей психології дітей в оповіданнях М. Коцюбинського. Для досягнення поставленої мети нами було передбачено розв’язання таких завдань: проаналізувати дитячі оповідання письменника “Харитя”, “Ялинка”, “Маленький грішник”, зокрема порівняти образи головних героїв вищезазначених творів, подати власне бачення особливостей відображення внутрішнього світу дитини в оповіданнях М. Коцюбинського.

Батько двох дочок і двох синів, М. Коцюбинський упродовж життя отримав великий досвід спілкування з дітьми та їх виховання і навчання, що дало йому глибокі знання потреб, особливостей і відтінків дитячого віку. Любов до дітей пробудилась у письменника ще у молоді роки, коли на початку 80-х років XIX ст. він дає приватні уроки у Вінниці. Склавши 29 жовтня 1891 р. екстерном іспит на звання народного учителя, М. Коцюбинський деякий час перебуває у с. Лопатинцях Ямпільського повіту на Поділлі, де працює домашнім учителем у родині місцевого бухгалтера цукроварні.

За спогадами учнів, М. Коцюбинський був дуже доброю, ласкавою з дітьми людиною, в яких він умів відразу завоювати загальну симпатію. Зокрема зі спогадів Миколи Мельникова дізнаємося, що письменник часто розповідав дітям “про життя селян, про їх недолю”, “безмежно люблячи рідну Україну, її народ і мову, він знайшов засоби перейняти й... дитячі серця, примусив полюбити Україну, довів і переконав, що українська мова – це не “мужицька мова”, а мова, якою говорить великий народ” [1, 141].

Письменник спостерігав побут селянства, зокрема життя українських дітей, які здебільшого не знали справжніх радощів дитинства, рано починали тяжко працювати. Звичайно, М. Коцюбинський не мав змоги допомогти усім знедоленим дітям, але їх життя і психологію він із великою майстерністю реалістично змалював на сторінках своїх оповідань.

Серед ранніх творів М. Коцюбинського помітне місце займають оповідання про життя сільських дітей “Харитя” та “Ялинка” (1891), написані під час перебування письменника у с. Лопатинцях, де він поєднував роботу домашнього вчителя в родині місцевого службовця із справді глибоким вивченням життя села, народної мови, фольклору, традицій.

Враження письменника від побуту українських селян і стали основою для написання цих оповідань. Вихід їх засвідчив, що в українську літературу прийшов справжній майстер слова, незважаючи на те, що своїм ідейним спрямуванням вони “перекликаються з віршем Лесі Українки “Колискова”, новелою Панаса Мирного “Морозенко” [2, 14].

У цих творах визначилась і художня манера М. Коцюбинського: зображення життя героя не лише з побутового, соціального, а й з психологічного боку. Молодий письменник намагається проникнути у психологію дитини, змалює її поведінку, прагнення, почуття і переживання. Це не залишилось поза увагою його сучасників. Так, щиро захоплюючись оповіданням “Харитя”, Панас Мирний відзначав серед його художніх особливостей уміння автора відобразити внутрішній світ дитини: “безодню глибини думок, таємні поривання душі, забої невеличкого серця” [2, 14].

Образ Хариті, героїні однойменного оповідання М. Коцюбинського, вражає і сучасних читачів. На плечі восьмирічної дівчинки, яка тільки-но втратила батька, лягають турботи про хвору матір та господарство. М. Коцюбинський симпатизує своїй героїні, наділяє її найкращими рисами, серед яких варто у першу чергу відмітити повагу і любов дівчинки до матері, що проявляється як у вчинках (опікується хворою матір’ю), так і в мовленні, яке відзначається шанобливим зверненням до матері на “Ви” (вказівка на вікові

родинні традиції, на жаль, на сьогодні багатьма призабуті), емоційністю, доброзичливістю, співчуттям: “Мати стиха застогнала. Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка. – Чого ви, матінко? Може водиці холодної? Що у вас болить? – ластівкою припадала вона коло недужої” [5, 5].

Письменник відмічає, що у таких екстремальних ситуаціях дитина відразу дорослішає, на що звертається увага вже у портреті героїні: “Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої. Великі сиві очі з-під чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенко розчервонілося, повні уста розтулилися – вся увага її була звернена на роботу” [5, 5]. Дорослість проявляється й у думках і переживаннях Хариті. Не про дитячі радощі і забави мріє головна героїня оповідання. Її думки насамперед займає хвороба матері і щире бажання самотійно вижати ниву, зібрати хліб – єдиний порятунок для тогочасних селян від голоду: “Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму..., візьме серп і піде в поле. А вже як буде жати! І не розігнеться!” [5, 5].

Чуйна, щира дівчинка, Харитя у своєму нестримному бажанні допомогти хворій матері, порадувати єдину рідну людину, не розраховує своїх дитячих сил, вірячи, що самотійно може виконати таку важку роботу. Однак, що характерно для дітей цього віку, дівчинка має дуже розвинену яскраву уяву. Це і визначило врешті її рішення, усупереч дитячим острахам, самотійно йти вранці на поле жати: “І уявилась Хариті вижата нива, а на її стоять полукіпки і блищать проти сонця, як золоті... Мати з радощів вичунає, пригорне доню до серця, поцілує, і знов житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...” [5, 6].

У центральному епізоді оповідання – перебування Хариті на полі – найповніше розкрито внутрішній світ дитини. Дівчинка тонко відчуває красу природи, милується нею. Через опис природи письменник майстерно розкриває переживання героїні і боротьбу у неї різних почуттів: “От вже і крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці... І добре Хариті на полі, і страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межі жита” [5, 7]. З наведеного уривку робимо висновок, що М. Коцюбинський - прекрасний знавець дитячої психології. Він уважно стежить за боротьбою різних почуттів в душі Хариті, які визначають стан глибокої емоційної напруженості дитини: захоплення красою природи, страх, любов до матері і бажання їй допомогти, що врешті-решт тамує інші почуття і змушує дитину взятися за непосильну роботу.

При цьому, як переконує нас автор, дівчинка здатна проявити недитячу витримку, вміння перетерпіти біль пораненого серпом пальця, подолати почуття страху і самотності. І хоча Харитя не може досягти наміченої мети (ниву вижали молодиці), найбільше вражає ініціативність дитини, її бажання

працювати, що є, вірогідно, наслідком трудового і морально-етичного виховання в родині.

Подібно до Хариті наділений кращими моральними якостями і герой оповідання М. Коцюбинського “Ялинка” - дванадцятирічний хлопчик Василько. Добрий, чуйний, слухняний, найстарший із дітей у бідній селянській родині, хлопчик із любов’ю і повагою ставиться до своїх батьків, переймається їх болем і турботами: “Чого батько журяться? – думав він. – Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?” [5, 10].

Перший помічник батьків, Василько до того ж є гарним учнем у школі. Саме за успіхи у навчанні батько дарує сину ялинку, яка, зростаючи у садку, є для хлопчика справжньою втіхою, чи не єдиною в умовах постійних матеріальних нестатків. Однак і цією втіхою хлопчик змушений пожертвувати саме заради хоча б тимчасового покращення матеріального становища в родині.

Варто зазначити, що всі події у творі подано через відчуття головного героя, що дозволило М. Коцюбинському детально змалювати внутрішній світ дитини. Зокрема в епізоді продажу ялинка проявилась моральна краса Василька, його любов до природи та жаль за молодим розкішним деревом і водночас уміння тамувати свої бажання, розуміння без слів складної ситуації, в якій опинилась родина: “На блакитні очі Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинка, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши у тому погляді невимовний смуток” [5, 10].

Однією з особливостей творчої манери М. Коцюбинського є зображення природи як живої істоти, що по-своєму відчуває і переживає події твору. В оповіданні такою живою істотою крізь призму душевних переживань головного героя постає перед читачем ялинка: “Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалась несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг... Василько мало не плакав з жалю” [5, 11]. Так у творі глибоко передано біль дитини через втрату улюбленого дерева, зрубаного для панської втіхи.

У другій частині оповідання під час нелегких випробувань у лісі проявляються інші риси характеру Василька – спостережливість, увага до навколишнього світу, сміливість, рішучість у діях, розсудливість. Психологічним супроводом до переживань героя є зображена у рухах і змінах природа: “Василько заблудивсь. Йому було холодно і страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалась тепла, ясна батькова хата” [5, 12].

За допомогою картин природи автор передає почуття страху, яке охопило хлопчика у нічному зимовому лісі. Уява наляканої дитини малює страшні картини: “Він глянув навкруги: здорові кострубаті дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки. Василькові здалося, що то мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої

руки...” [5, 13]. Однак хлопчик знаходить у собі сили для боротьби за життя та рятується від вовків і зимової негоди. Повернувшись додому, відчувши тепло рідної хати і турботу люблячих батьків, весело, а, можливо, з гумором, що властиво для дітей, він згадує цей неприємний і навіть страшний момент свого життя.

Таким чином, герої обох оповідань – “Харитя” та “Ялинка” - через матеріальні нестатки позбавлені найменших дитячих радощів, однак, на нашу думку, саме цей ранній гіркий досвід життя впливає на формування високоморальної поведінки: діти з повагою ставляться до батьків, усвідомлюють свій обов’язок перед ними, нарівні з дорослими намагаються брати участь у господарських клопотах, уміють тамувати свої бажання і радощі, чутливі до людського горя.

Як відзначає М. Костенко, “в обох творах діти виступають ідеальними героями, вони працьовиті, розсудливі, слухняні, люблять своїх батьків і через тяжкі умови, в які потрапляють, змушені виконувати непосильну для себе роботу – восьмилітня Харитя жне ниву, а дванадцятилітній Василько проти негоди сам везе ялинку до міста. У цих образах втілено ідеал працьовитих і чесних селянських дітей” [4, 25]. Не можна не погодитися із думками дослідників творчості М. Коцюбинського і про деяку лінійну одномірність цих оповідань, наявність у них схожих початків, однакових щасливих розв’язок.

На відміну від творів М. Коцюбинського “Харитя” та “Ялинка”, в яких зображено умови життя селянських дітей, в оповіданні “Маленький грішник” (1893) змальовано життя знедолених дітей міста. Також в цьому оповіданні яскраво виявилась одна з особливостей стилю письменника. Він знаходить вдалі, життєво правдиві деталі для психологічної характеристики героїв.

У творі “Маленький грішник” образи дітей розкриваються як конкретні людські характери, зокрема “образ Дмитрика уже трохи складніший, більш живий і суперечливий. Це вже не ідеалізований герой, як Харитя та Василько, а повнокровний реалістичний образ” [3, 24]. Наділений, як і попередні персонажі дитячих оповідань М. Коцюбинського, добротою, чуйністю та любов’ю до матері, яка змушена тяжко працювати, восьмирічний Дмитрик однак не позбавлений дитячої непостійності, наївності, неслухняності.

Закоханий у природу, М. Коцюбинський наділяє любов’ю до краси навколишнього світу і своїх маленьких персонажів, у чому ми вже переконались, проаналізувавши образи Хариті і Василька. Дмитрик не є виключенням. Він щиро захоплюється красою природи, гарною погодою, під впливом якої забуває про сімейні незгоди, наказ матері не залишати хату: “Дмитрикові на хвилинку жаль стало неньки, що – слаба не слаба – увесь день мусить носити воду, заробляти на хліб. Та не така була погода, щоб смуток затримався в його серці. Все навкруги було таке радісне, веселе, що з пам’яті Дмитрикової вилетіли десь і мати, й наказ її сидіти дома, він не помітив, як самі ноги, озуті в здорові зашкарублі черевики, винесли його на вулицю” [5, 16].

Як бачимо, у душі дитини борються два протилежні почуття: жаль до матері протистоїть притаманному всім дітям бажанню гратися та радіти життю. Тому, “незважаючи на свої непишні шати, Дмитрик весело дививсь на світ

божий здоровими сивими очима, весело підстрибував по людних вулицях” [5, 17].

Описана через світосприйняття Дмитрика, природа у творі допомагає глибше розкрити характер хлопчика, його енергійну, тонку і вразливу натуру: “Сонечко гріло, як і вчора, небо синіло в високості чисте, безхмарне; струмочки жебоніли щось межи собою, по снігу плигали жовтобрюшки та снігурі. Весело!... Дмитрик з радісним серцем трюхав по льоду, затискаючи в жмені гроші на хліб” [5, 20].

Варто також відмітити, що в цьому творі порушені проблеми виховання. Мати восьмирічного Дмитрика змушена щодня тяжко працювати, щоб прогодувати себе і дитину, виснажена фізично, емоційно і духовно, вона не має можливості гідно виховувати сина. Це і призводить до того, що дитина багато часу знаходиться без контролю, під стороннім впливом однолітків, старших товаришів, що не завжди позитивно впливає на формування її характеру.

Як відомо, діти молодшого шкільного віку (саме такого віку головний герой твору, хоча не має змоги навчатись у школі) легко піддаються навіюванню, наслідують не лише хороші, а й погані вчинки. Особливого значення для дитини набуває авторитет старшого і сильнішого за нього товариша. Такою людиною є для Дмитрика Гаврилко: “О, той Гаврилко розумний і сильний, страх який сильний!...” [5, 17]. Маючи енергійну, діяльну натуру, Дмитрик у всьому наслідує Гаврилка, не замислюючись над доцільністю своїх дій, а переживаючи лише за оцінку їх товаришами. Головне для хлопчика – не осоромитись перед старшим за нього Гаврилком, а, навпаки, отримати схвалення: “Дмитрик зтягнувсь цигаркою і почервонів увесь од їдкового диму, аж очі слізьми забігли. Однак він не кинув цигарки, боячись глузування Гаврилкового” [5, 19].

Під впливом Гаврилка Дмитрик робить негативні вчинки: порушує накази матері, обманює перехожих, простягає руку за милостинею, бере участь у викраденні торби у старця, не ночує вдома. Але хлопчика не вважаємо аморальною дитиною, адже у товаристві вуличних бешкетників він все ж таки не відчуває себе комфортно, “чує дитячим серцем, що так погано чинити, як вони чинять”, “йому чогось мулько на серці”, “кортить додому, до матері” [5, 21].

Правдиві та влучні деталі розкривають глибину почуттів і переживань головного героя, оживлюють образ хлопчика. “Маленький грішник” Дмитрик постає перед нами не як злочинець, а як нерозумна наївна дитина, яка, вихована вулицею, не вміє ще стримувати свої почуття і пориви.

Велику травму у душі Дмитрика залишила смерть матері, єдиної близької йому людини. Переживання хлопчика в епізоді отримання ним страшної звістки найповніше розкривають його вразливу і ніжну натуру: “Матінко моя!... – кричить він. – Матінко!... – Сльози течуть йому по обличчю, серце маленьке рветься з болю, а Дмитрик біжить все далі і нічого не бачить перед собою. Він давно вже загубив свого картузика, кілька разів падав на слизькій дорозі, поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним від прудкого бігу, а він усе біжить далі та

голосить...” [5, 22]. Перебуваючи у такому емоційному стані, хлопчик потрапляє під кінські копита.

Маючи добре і щире серце, письменник наділяє добротою і своїх маленьких героїв. Так, “маленький грішник” Дмитрик є насправді чуйним і добрим хлопчиком. Позбавлений у лікарні негативного впливу вулиці, він самостійно аналізує і засуджує власну поведінку, не перекладаючи цілком провину на Гаврилка, вирішує надалі чесно заробляти на життя.

Таким чином, у творі “Маленький грішник” М. Коцюбинський виразніше і глибше розкриває світ дитячої душі, характер героя життєвий і багатогранний. Оповідання проникнуте гуманістичним пафосом, вірою в маленьку людину.

М. Коцюбинський вважав, що дитяча книга має бути “підручником життя”, засобом пізнання дійсності [1, 153], відзначатися глибокою ідейністю, виховувати кращі моральні якості у підростаючого покоління, готувати його до активної участі у громадському житті. Саме такими, на нашу думку, є твори “Харитя”, “Ялинка” і “Маленький грішник”. Тому не дивно, що ці високохудожні та правдиві дитячі оповідання М. Коцюбинського давно вже стали хрестоматійними. Вони хвилюють нас, сучасних читачів (як дорослих, так і дітей), глибиною переживань, гостротою почуттів, вражають мальовничістю, яскравою образністю описів, музичністю слова, художнім лаконізмом, відображенням краси дитячої душі.

Велика любов до дітей допомогла письменникові зворушливо, зі співчуттям і болем сприймати, переживати, зображувати тяжку, а іноді і трагічну долю дітей сільської та міської бідноти.

Незважаючи на те, що події, описані у цих оповіданнях, відійшли в далеке минуле, вони не втратили своєї актуальності. У сучасному жорстокому і черствому до біди і горя світі, в умовах глибокої кризи духовності й моралі значної частини молоді як ніколи потрібними і своєчасними є розмови про добро у житті, про кращі моральні якості - людяність, взаєморозуміння, щирість, працьовитість, витривалість, відповідальність, бажання і готовність допомогти ближньому тощо. Наділені цими рисами, юні герої оповідань М. Коцюбинського спонукають сучасних дітей замислитись над власною поведінкою, а батьків – над вихованням своїх дітей. Тому не можна схвалювати факт вилучення зі шкільного вивчення оповідання “Ялинка”.

На основі вищезазначеного ми дійшли висновку, що М. Коцюбинський був прекрасним знавцем дитячої психології, знання про душу дитини, про світ її уявлень і переживань письменник майстерно відображує у своїх творах.

Розкриття світу дитинства в оповіданнях “Харитя”, “Ялинка”, “Маленький грішник” відбувається у властивій саме М. Коцюбинському манері, “коли дитина опиняється віч-на-віч з життям, природою, суспільством, коли вона зазнає внутрішніх потрясінь і повинна мобілізувати всі душевні сили, щоб перебороти себе” [6, 28].

Таким чином, за влучним образним висловлюванням В. Борщевського, “творчість М. Коцюбинського для дітей дає поживу для розуму і серця, служить справі виховання й освіти дітей різного віку” [1, 141].

Перспективи подальшого розвитку проблеми вбачаємо у дослідженні і порівнянні особливостей зображення внутрішнього світу дитини у творчості інших українських письменників XIX століття, створенні на цій основі психологічного портрету тогочасної дитини.

Література

1. Борщевський В. М. Вивчення творчості Михайла Коцюбинського в школі. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1975. – 198 с.
2. Грицюта М. Михайло Коцюбинський. Літературний портрет. – К.: Держ. видав. худ. літератури, 1958. – 120 с.
3. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський. Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 188 с.
4. Костенко М. О. Художня майстерність Михайла Коцюбинського. – К.: Рад. школа, 1969. – 272 с.
5. Коцюбинський М. М. Подарунок на іменини: Оповідання, новели, повісті. – К.: Веселка, 1989. – 335 с.
6. Кузнецов Ю. Напоєний соками багатющої землі своєї... (Творчість Михайла Коцюбинського в контексті європейського імпресіонізму) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. - № 5. – С. 25 – 40.
7. Мороз М. О. Михайло Коцюбинський: Бібліографічний покажчик. – К., 1964. – 268 с.

Ключові слова: М. Коцюбинський, дитячі оповідання, внутрішній світ дитини, риси характеру, психологія дитини.

Ключевые слова: М. Коцюбинский, детские рассказы, внутренний мир ребенка, черты характера, психология ребенка.

Key words: M. Kotsyubynsky, stories for children, the inner world of child, the traits of character, the psychology of child.

Анотація

У статті визначаються особливості відображення психології дитини в оповіданнях М. Коцюбинського “Харитя”, “Ялинка”, “Маленький грішник”.

Аннотация

В статье раскрываются особенности отображения психологии ребенка в рассказах М. Коцюбинского “Харитя”, “Елочка”, “Маленький грешник”.

Summary

The article deals with the peculiarities of the reflection of the child's psychology in the stories of M. Kotsyubynsky “Harytya”, “The small fur-tree”, “A small sinful boy”.